

.....
Отже, протягом 1991–2001 рр. поетапно, у міру вирішення поставлених завдань аграрної реформи відбувалося становлення нових форм господарювання. Зазначимо, що кожна із форм господарювання на землі має свої переваги та недоліки, які виявляються за тих чи інших обставин. Але беззаперечним є факт участі селян у цьому процесі як основної робочої сили. В сучасних умовах розвитку господарювання в аграрному секторі України вкрай необхідне соціальне стимулювання селян державою займатися сільськогосподарською працею.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Беренштейн Л. Ю., Панченко П. П., Джос Ф.Х., Каденюк О. С., Коломієць С. С. Українське село у 20–90 рр. ХХ ст. / НАН України; Інститут історії. – К., 1998. – 122 с; 2. Бондар О. С. Проблеми розвитку власності та форми господарювання на регіональному рівні // Вісник аграрної науки. – 2000. – №5. – С. 64 – 66; 3. Економічний і соціальний розвиток села в перехідний період до ринку. Дис... к. е. н. – Дубляни, 2000. – 198 с.; 4. Соціальне відродження і розвиток села в умовах становлення ринкової економіки // Ред. П. Т. Саблук. – К, 1993. – 216 с.; 5. Про невідкладні заходи щодо реформування аграрного сектору економіки. Указ Президента України від 3 грудня 1999 р. №1529 / 99. // Відомості верховної Ради. – 1999. – № 65. – С.324 – 345; 6. Історія українського селянства. Нариси в 2-х т. Том 2. – К., 2006 – С. 529; 7. Панченко П. П., Шмарчук В.А. Аграрна історія України: Підручник. – К., 2000. – С. 307; 8. Статистичний щорічник за 2001 рік. – К., 2002. – С. 207.; 9. Даниленко А.С. Основні напрямки удосконалення земельних відносин та їх роль у формуванні стратегії національної продовольчої безпеки України у ХХ столітті. // Економіка АПК. – 2001. – № 4. – С.29; 10. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно – аналітичний збірник. Випуск 5. За ред. П. Т. Саблука та інших. – К., 2002. – С. 483; 11. Україна у цифрах у 2001 році: короткий статистичний довідник. За ред. О.Т. Осауленка. – К., 2002. – С.111; 12. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. – 4983. – Оп.1. – Спр.997. – Арк. 29; 13. ДАВО . – Ф. Р – 4983. – Оп.1. – Спр. 997. – Арк. 29; 14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1. – Оп.22. – Спр. 1889. – Арк. 59; 15. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп.22. – Спр. 1889. – Арк. 59.

С.С. Падалка, М.М. Ігнатенко

АГРАРНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ: МІЖ РАДЯНСЬКИМ МИНУЛИМ І КАПІТАЛІСТИЧНИМ МАЙБУТНІМ (1991–2002 РР.)

Проголошення державної незалежності, крім глибинних суспільно-політичних і соціально-економічних трансформацій, започаткувало перехід українського села від аграрної системи радянських часів до нової, яка характерна для демократичного суспільства з ринковою економікою. Початок цього процесу виявився надто болючим і супроводжувався виходом на поверхню раніше маскованої, нагромадженої за минулі десятиріччя «негативної якості» суспільства й людини, легковажністю політичної й інтелектуальної еліти, її намаганням створити передусім сприятливі умови для первісного нагромадження капіталу, нехтуючи при цьому справою формування соціально-прийнятної моделі розвитку. Левова частка зусиль та енергії політиків, представників економічної думки, громадськості спрямовувалась на забезпечення швидкої зміни форм власності та найбільшу приватизацію засобів виробництва.

Аграрна політика в даний період досліджувалася в працях Н. Болгарова, Г. Черевка, П. Саблука, О. Завальнюка, І. Рибак та ін.

У своїй статті автори поставили за мету: на основі вперше введених у науковий обіг документів і матеріалів розглянути загальні тенденції соціально-економічних змін в українському селі після проголошення державної незалежності.

Сільські громадяни у цей період найгостріше відчули наслідки руйнування старого (нежиттєздатного, але все-таки цілісного) господарського механізму та параліч системи виробничих зв'язків. Соціально-економічна криза на селі виявилась більш глибокою, ніж загальносуспільна, стала наслідком традиційного радянського підходу державної влади України у ставленні до нього. На рівні управлінської ланки село продовжувало ототожнюватись із сільським господарством, розумілося передусім як соціальна база аграрного сектора економіки, а проблеми розвитку оцінювалися виключно через призму виробництва. Слабкість і непослідовність агрополітичних рішень влади зумовлювалась відсутністю методології їх вироблення, формування стратегічних цілей та локальних програм. Агрополітика продовжувала розумітись акцією держави, спрямованою на зміни у сільському господарстві без фіксації самої її суті, наголошувалося на практичній спрямованості її реалізації з обов'язковим виділенням держави як основного суб'єкта процесу. Вона виявлялась поза контекстом загальної державної політики і не визначала принципів цілеустановок, методів і засобів їх реалізації в галузі стратегії й тактики.

.....

Часто непродуктивно в цьому контексті працювали й виконавчі органи влади. Міністерство агрополітики концентрувало аграрну бюрократію, в більшості своїй незацікавлену в реформах і змінах, крім того привчену бачити свою роль не в управлінні, а в участі у процесі розподілу матеріально-фінансових ресурсів та контролю їх потоків. Відповідно вона чинила опір змінам і була органічно зацікавлена в руйнації виробництва, вбачаючи в цьому передусім вигоду особистого збагачення. До цього додавалася низка суб'єктивних факторів. Практично робота всіх міністрів Міністерства сільського господарства України, що працювали протягом 1991–1997 рр., блокувалась різного роду обставинами: О. Ткаченко (як політичний конкурент піддавався політичному шантажу), В. Ткачук (поплатився за невміння маневрувати у хитросплетіннях державного механізму), Ю. Карасик (звільнився за корупційними скандалами й відкриттям кримінальних справ), П. Гайдуцький (був усунутий за «звинуваченням у т. зв. радикалізмі»), А. Хорішко (арештований за звинуваченням у розкраданні державних коштів).

Як результат, у державній стратегії часто зміщувалися акценти, зокрема щодо необхідних пріоритетів розвитку. Сталося так, що у політичних дискусіях навколо можливих варіантів реконструктивної колгоспно-радгоспної системи політики розділилися на дві групи: одні з більш амбіційними поглядами пропонували її ліквідувати та залишити фермерські господарства; поміркованіші вважали, що шлях суцільної деколективізації є згубним; науковці-аграрії пропонували обрати шлях поступового досягнення плюралізму форм господарювання, реформуючи діючі підприємства з тим, щоб зберегти й велике виробництво на селі. Незважаючи на розмаїття думок і поглядів, створити системну модель організаційних змін не вдалося. Практичні кроки державної влади здійснювалися за схемами, скопійованими з програм російських реформ методом спроб, при цьому було безліч помилок. Деякі політичні сили (лівого спектру), що концентрувались передусім у Верховній Раді, переслідуючи передусім кон'юнктуру ціль, вважали здатність сільського господарства виробити 32 млн.т. зерна підтвердженням потенції його саморозвитку. Отже, вироблення аграрної політики в Україні відбувалося на тлі постійної боротьби прихильників реальної капіталізації аграрних відносин, розвитку ринку, які б забезпечили справжню конкуренцію та диференціацію на селі з прихильниками ідеї соціальної рівності та справедливості. Саме перевага останніх і призводила до непослідовних дій та затримки ефективного реформування аграрного виробництва. Слід сказати про перші невдалі спроби демонтажу колгоспно-радгоспної системи та створення на базі колгоспів альтернативних форм господарювання. Бізнес-групи, які мали політичну та адміністративну підтримку у вищих ешелонах української влади, намагалися процес створення нових організаційних структур спрямувати в річище власної вигоди.

Унаслідок цього був обраний саме руйнівний шлях, який відповідав передусім інтересам цих впливових сил. У влади не було бажання протистояти хаосу й беззаконню, криміналізації торгово-економічних відносин, розкраданню бюджетних коштів, розбазарюванню майна сільгоспідприємств «підприємливою» частиною їх керівників. З цією метою не створювали й дієвих запобіжників, які б могли унеможливити стрімкий економічний спад господарств, які функціонують. Реально ж, поварварськи, вщент знищувались матеріально-речові елементи продуктивних сил села. Економічне й фінансове знекровлення КСП і держгоспів, головним чином за допомогою ножиць цін на промислову та сільськогосподарську продукцію й численних податків, призвело до їх масової збитковості. З 10,5 тис. КСП, які функціонували на 1999 і володіли 65 % сільгоспугідь, лише половина здійснювали господарську діяльність. У решті господарств не було в наявності техніки. Отже, обробляти землю не було чим, вони залишались КСП лише де-юре, а земля здавалась в оренду приватним структурам або зовсім не оброблялася¹.

Система господарювання на селі, що склалась на 1998 рік, практично не функціонувала. Незважаючи на те, що держава вклала 4,7 млрд. грн. асигнувань в матеріально-технічні ресурси, 93% господарств залишались збитковими, в той час як приватний сектор, не маючи державної підтримки, приніс 30 млн. грн. прибутків². Звичайно, збільшення частки приватного сектора у виробництві сільськогосподарської продукції свідчило не стільки про його безпосередні успіхи, скільки про розвал колективного сектора, який з кожним роком виробляв все менше продукції в абсолютному вимірі. Отже, виникла досить загрозлива ситуація: потрібно було щось робити з КСП, які практично існували лише на папері. З огляду на це, Президент України змушений був адміністративними важелями просувати реформу і видати 3 грудня 1993 р. указ «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки». Встановлювались нові завдання й жорсткі (6 місяців) терміни перетворення колективних підприємств у приватні та укладання з селянами-власниками земельних паїв договорів із обов'язковим зазначенням орендної плати. Впродовж року, після введення в дію президентського указу, 10,8 тис. колишніх КСП було перетворено на 13,7 тис.

.....
приватних господарських структур, серед яких господарські товариства становили 47%, кооперативи – 24%, приватно-орендні – 20%, фермерські господарства – 8%³.

Особливістю було те, що зберігалась цілісність земельних та майнових комплексів більшості КСП. Понад 85% договорів оренди селяни укладали з правонаступниками КСП, 10% – з підприємницькими структурами і тільки 5% з фермерами⁴. Водночас підкреслимо, що в більшості випадків порушувався принцип вільного виходу з КСП селян зі своїм земельним і майновим паєм. Державні структури досить часто тиснули на селян і керівників господарств, аби ті не чинили опір ліквідації тієї чи іншої виробничої структури, примушували їх підтримувати заяви на зразок доцільності «руйнування колгоспів і продажу землі». Такий тиск могли витримати лише міцні колективні господарства, які зберегли цілісність трудових колективів, їх впевненість у власних силах та рішучість у захисті власного підприємництва.

Разом з утвердженням в Україні багатоукладної економіки проходило випробування різних форм виробничих підприємств: поряд з великими державними і КСП створювались господарські товариства (переважно акціонерні), приватно-орендні з участю іноземних інвестицій, кооперативи тощо. Через недосконалість нормативно-правового регулювання при акціонуванні майна КСП не вдавалося уникнути небезпеки втрати селянами через рух акціонерного капіталу права власності на земельні паї, яке засвідчувалося в сертифікатах. Селяни досить стримано ставились до такої практики, а тому створювались неповноцінні акціонерні товариства, до статутного капіталу яких вводилось лише майно членів господарства – земля до нього не включалась.

Успішно і продуктивно могли діяти АТ, в основу яких закладався іноземний капітал. Своєрідним серед них стало ВАТ «Контрольне об'єднання», до складу якого увійшли українсько-американське спільне підприємство в Києві, яке займалося постачанням комплектуючої електроніки для комп'ютерів, та КСП ім. Куйбишева села Волокитине Путивльського району Сумської області. За згодою між колективами створювалась єдина структура з двома підрозділами: перший зберігав свою назву і спеціалізацію, другий (КСП) перетворювався у сільськогосподарський цех⁵.

У 1994–1995 рр. на Львівщині в акціонерні товариства перетворилися 127 КСП, у яких запроваджувався внутрішньогосподарський розрахунок. Учасникам об'єднань періодично виплачувались дивіденди, проявлялось піклування про соціальних захист працівників. На квітень 1996 р. в Україні акціонерними товариствами стало понад 4% колгоспів і 1,2% реформованих радгоспів⁶. У 2002 р. діяло 828 господарств такого типу, які сконцентровувались переважно в Центрі, Півдні та Сході, в тих регіонах, де свого часу діяли великі радгоспи, які спеціалізувалися на вирощуванні рослинницької і тваринницької продукції⁷. Позитивні набутки у господарюванні цих формувань зумовлювались в основному вдалою внутрішньогосподарською реструктуризацією, коли самостійно й ефективно працювали невеликі первинні колективи (цехи, малі підприємства). Виробничий ефект досягався тут не скільки через функціонування приватної власності, скільки можливістю привласнювати результати діяльності невеликого трудового колективу. Водночас переважна частина АТ була збитковою, а тому акціонери (селяни) не завжди мали змогу одержувати дивіденди на акції, в тому числі у грошовому виразі.

В Україні з'явилися приклади ефективного функціонування приватно-орендних колективів. У 1999 р. працювало близько 40 великих агропромислових підприємств (фірм, концернів, агрокомбінатів тощо)⁸. В агрофірмі «Манжелія» на Полтавщині орендна плата ставилась у залежність від рівня врожайності та рентабельності. Однією з кращих комерційних структур у регіоні аграрного профілю вважалась агрофірма «Агро-Сула», власником якої був американець українського походження Ю. Фещенко-Чопівський, – аграрій з діда-прадіда організував сучасне виробництво, орендуючи кілька гектарів землі, а й багато робив для навчання кадрів, в тому числі і в США. Але в такій практиці було й чимало негативного. Іноземні й вітчизняні підприємці вирощували на орендованих землях здебільшого соняшник і кукурудзу, що дало змогу забезпечити максимальний прибуток на вкладений капітал. Тваринництво, виробництво різноманітних технічних культур, овочів, фруктів та іншого, потрібного для повноцінного харчування українців, підприємців не приваблювало. Крім того, продукція, що вирощувалась, вироблялась для експортних цілей. Не залучалися вони й до вирішення соціальних проблем села⁹. На березень 1996 р. в Україні діяли 300 агрофірм. Найбільше їх було у Чернівецькій області (33), Хмельницькій (28), Черкаській (17), Тернопільській (160), Одеській (15), Київській (14)¹⁰. Провідні фахівці з Інституту економіки НАН України були переконані, що функціонування приватних агрофірм по-перше, усувало перешкоди (через оренду) на шляху до притоку іноземних капіталів в аграрну сферу. Ставало очевидним, що для держави є вигідним створювати спільні підприємства за участю іноземного капіталу, які б виробляли різноманітну сільгосппродукцію та організовувати її переробки¹¹.

.....

На відміну від світових традицій, кооперація в Україні не набула широкого розвитку, навіть після прийнятого Верховною Радою Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» (липень 1997 р.), який визначив правові, організаційні, економічні й соціальні умови діяльності кооперативів та їх об'єднань. У 1998 р. нараховувалось кількості виробничих кооперативів, зосереджених в Запорізькій, Одеській, Харківській, Львівській, Івано-Франківській областях¹². У деяких областях кооперування охопило, насамперед тваринництво й підприємства, що переробляли його продукцію. Так на Львівщині з'явилася широка мережа кооперативів «Маслосоюзу», у складі якої функціонували як виробничі, так і інші господарсько-збутові структури¹³. Слід підкреслити, що ставлення до кооперативної форми господарювання було упередженим. В країнах з розвинутою ринковою економікою виробничих кооперативів безпосередньо у сільському господарстві мало, а переважають вони у сфері переробки. Розвиток фермерства в Україні в перспективі буде постійно потребувати різноманітної системи кооперативів: постачальницьких і збутових, переробних, агросервісних.

Після прийняття Верховною Радою України у листопаді 1996 р. Закону «Про промислово-фінансові групи», в Україні з'явилися нові для неї господарські структури в агропромисловому комплексі. Перша з них почала діяти у Бердичівському районі на Житомирщині. Її засновниками були: комерційний банк «Амакс», 8 КСП, 2 хмелерадгоспи, фірма «Агромашсервіскомплект», товариство з обмеженою відповідальністю «Сигма», концерн «Украгросервіс» та агрофірма «Соколівка» з Черкаської області¹⁴. Завдяки застосуванню усіх форм інтеграції – через капітал і фінанси, структуру управління, технічну й цінову політику – цій промислово-фінансовій групі вдалося досягти помітних економічних успіхів.

На кінець 2000 р. в Україні залишалось близько 1,5 тис. колишніх КСП, які з різних причин не стали справжніми приватними господарствами¹⁵. Вони набули форми кооперативів із численними засновниками і мало чим відрізнялися від колишніх КСП, а точніше – від колгоспів і радгоспів. За даними офіційної статистики, у 2004 р. нараховувалось 8 172 господарських товариства, 4 054 приватних сільськогосподарських підприємства,

1 727 виробничих сільськогосподарських кооперативів, 395 державних сільськогосподарських підприємств і 1 694 господарства різних типів¹⁶. Отже, як бачимо, система сільського господарства, що склалася, була представлена трьома соціально-виробничими елементами: дрібномасштабними, великомасштабними й середньомасштабними. Провідне місце в структурі землекористування посідали великомасштабні елементи, які охоплювали 83% загальної площі сільськогосподарських угідь¹⁷.

У процесі реформування організаційних основ аграрного виробництва особливе місце належало розвитку фермерських господарств. Шлях їхнього становлення був тернистим. Найбільш активно фермерські господарства створювались на початку 90-х років. У 1992 р. було зареєстровано 2 098 господарств, у 1993 р. їх налічувалось 14 681¹⁸. Труднощі розвитку пов'язувались з низкою факторів, зокрема відсутністю на той час закону про фермерство, відсутністю державного інвестування для його розвитку. Не було системи матеріально-технічного забезпечення і обслуговування господарств. Не завжди задовольнялись клопотання громадян про надання їм продуктивних земель для організації фермерських господарств. Багато хто, скуштувавши фермерського хліба, повертався назад у колективні господарства.

Нормативно-правові орієнтири розвитку фермерства були закладені у Законі України «Про селянське (фермерське) господарство» (1992р.). Ним визнавалось фермерство як рівнозначна форма господарювання поряд із державною кооперативною та іншими сільськогосподарськими підприємствами й товариствами. Тривалий час фермерство розглядалось як явище тимчасове, чергова кампанія, про яку невдовзі забудуть. Корисність фермерства вбачалась виключно через призму протиставлення його ефективності збитковим колективним господарствам. Не було створено державної програми розвитку фермерства, яка б давала відповідь на основні питання його функціонування. Більш сприятливі умови розвитку цих господарств створилися тільки після завершення реорганізації КСП. Адже члени КСП одержували право виходу зі своїми земельними паями для самостійного господарювання, а також могли збільшувати розміри землекористування за рахунок оренди.

До 1994 р. кількість фермерських господарств зростала досить повільно, а протягом 1998–1999 рр. навіть скоротилася. Це зумовлювалося, насамперед, загальноекономічною ситуацією в державі, особливо несприятливою для цієї форми господарювання, коли багато фермерів збанкрутіли. У 1994 р. така доля спіткала 1 900 підприємців: із кожних 100 господарств розпадалося 91. На 1996 р. кількість зареєстрованих фермерів була меншою від тих, які вже припинили свою діяльність¹⁹. На початку 2000-х років фермери, які не могли самостійно здолати перешкоди, що

.....
струмували розвиток виробництва, об'єднувалися з ефективнішими господарськими товариствами. Міцніші ж господарства виявляли все більший інтерес до кооперації та трансформувалися у великі товарні господарства. У цілому за 1992–2004 рр. кількість господарств зростає майже у 22 рази²⁰. Найбільше їх діяло у Миколаївській, Одеській, Дніпропетровській і Херсонській областях, а найменше – в Житомирській. Мало їх було на Рівненщині, Черкащині, Чернігівщині. Якщо в 1991 р. в середньому на одне фермерське господарство припадало 18,9 га сільськогосподарських угідь і 14,6 га ріллі, то в 2003 р. – 72 і 67 га²¹. У 1997–2002 рр. збільшення площі сільськогосподарських угідь в їх користуванні зумовило зростання частки фермерської землі у загальній площі угідь окремих регіонів. Найвищим цей показник був у Кіровоградській області (14%), найменші середні розміри сільгоспугідь мали фермери Закарпаття – по 7,2 га²².

До причин, які гальмували розвиток фермерства, слід також віднести й те, що селяни, які вибули з колективних господарств, становили серед фермерів лише 10%. Решта – це були міські жителі або особи, що раніше не займалися сільським господарством, мали брак виробничого досвіду. Інколи через відсутність належного контролю за використанням угідь траплялося так, що надані фермерам високопродуктивні землі не оброблялись і заростали бур'янами. Вітчизняне законодавство, визначаючи механізм передачі землі, не передбачило ніяких переваг для селянина – людини, що має досвід роботи в аграрному виробництві й постійно проживає на селі. Фактично трудівники села державою ставились в однакові умови з тими міськими жителями, які захопились ідеєю фермерства. Проте, як показало життя, досвід і знання у цій справі заслуговували на увагу значно більше, ніж інші чинники. Процес розвитку фермерського господарства значною мірою стримувався через проблеми з матеріально-технічним забезпеченням, коли нерозвиненість ринку сільськогосподарської техніки й матеріалів ставила підприємця у залежність від громадських і державних господарств. Придбати необхідні знаряддя сільськогосподарської праці фермери могли, відповідно до чинного законодавства, лише через колективне чи державне сільськогосподарське підприємство. Однак найбільш трагічні наслідки мало те, що трудівники села втратили здатність працювати самостійно, наполегливо, ініціативно. Багатьох все ще влаштовувала традиційна колгоспно-радгоспна система, яка не вимагала інтенсивної праці, ризику й гарантувала хоч і низький, але стабільний заробіток. Практика доводила, що за нових економічних умов справжній успіх у діяльності на землі досягався не тоді, коли переслідувалася якась тимчасова вигода, а коли ведення господарства і сам соціальний статус селянина ставав сенсом життя.

Як висновок слід зазначити, що кожна форма господарювання мала свої переваги й недоліки, які у конкретних умовах проявлялися по-різному. Але очевидно, що найбільш доцільними залишались асоціативні форми підприємництва. Це підтвердилось у другій половині 90-х років, коли все більше фермерів прагнули до створення кооперативних об'єднань та почали з'являтися фермерські асоціації – добровільні формування, засновані на принципах повного госпрозрахунку, самофінансування й самоврядування. Їхня успішна діяльність сприяла зміцненню соціально-економічних позицій фермерства загалом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть. У двох томах. Т.1. Потенціал сільського сектора / Л.О. Шепотько, І.В. Прокопа та ін. – К., 2000. – С. 146; 2. Там само. – С. 162; 3. Інформація Головного управління з питань економічної політики Адміністрації Президента України // Президентський вісник. – 2000. – №19. – С. 3; 4. Кульчицький С.В., Парахонський Б.О. Україна і Росія в історичній ретроспективі. Новітній український державотворчий процес. – К., 2004. – С. 165; 5. Село: від КСП до ВАТ // Голос України. – 1996. – 13 травня; 6. Черевко Г. Фермерські кооперативи в розвинутих капіталістичних країнах // Земля і люди України. – 1992. – №13. – С. 10; 7. Болгарова Н.К. Особливості розвитку господарських форм використання землі в сільському господарстві // Економіка АПК. – 2004. – № 5. – С. 49; 8. Падалка С.С. Україна 60–90-х років ХХ століття. Державність в історичній площині тоталітаризму, незалежності. – К., 2000. – С. 324; 9. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть. У двох томах. Т.1. Потенціал сільського сектора / Л.О. Шепотько, І.В. Прокопа та ін. – К., 2000. – С. 165–166; 10. Падалка С.С. Вказана праця. – С. 324; 11. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть... – С. 166–167; 12. Черевко Г. Вказана праця. – С. 10; 13. Лазня В., Лазня І., Бойко В. Про необхідність розвитку агропромислових формувань ринкового типу // Економіка України. – 1996. – №2. – С. 70; 14. Там само. – С. 70; 15. Кульчицький С.В., Парахонський Б.О. Вказана праця. – С. 165; 16. Україна у цифрах у 2004 році. Статистичний довідник. – К., 2005. – С. 96; 17. Завальнюк О.М., Рибак І.В. Новітня аграрна історія України. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 236; 18. Саблук П. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє. Науково-популярні нариси у трьох томах. Т. 2. Аграрна економіка в умовах демократичного державотворення. – К., 2001. – С. 138, 140; 19. Саблук П. Вказана праця. – С. 140; 20. Сільське господарство України за 1997 рік: Статистичний щорічник – К., 1998 – С. 144; Україна у цифрах у 2004 році: Статистичний довідник. – К., 2005. – С. 96; 21. Завальнюк О.М., Рибак І.В.

.....
Вказана праця. – С. 250; Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році» – К., 2004. – С. 324; 22. Нечитайло В.В. Розвиток фермерських господарств України на засадах приватної власності (1997–2002 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 186.

О.П. Конопенко

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ПОЛІТИЧНІЙ УЧАСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Труднощі переходу до демократії, як в Україні, так і в інших посткомуністичних країнах, спалах активності мас під час «помаранчевої революції» загострили увагу науковців до проблеми політичної участі як своєрідної інтегральної характеристики політичної культури.

Історію становлення взаємовідносин громадянина й суспільства неможливо зрозуміти поза культурою, тобто поза людським змістом соціальності. Йдеться про соціокультурний підхід до вивчення суспільства як єдності культури й соціальності в їх конкретно-історичних формах. Адже в реальному житті культура й соціальність нерозривні.

Інтерес до проблеми соціокультурних впливів на суспільно-політичну активність індивідів не випадковий. На думку окремих дослідників, в соціології певний час переважала тенденція зводити модернізацію до структурних чи інституційних змін, соціо-економічних процесів. Культурні ж аспекти соціальних трансформацій були на другому плані. Проте реалії ХХІ століття саме їх висувають на авансцену соціологічного теоретизування¹.

Науковці-гумантарії виокремлюють, як мінімум, три версії соціокультурного підходу, які дозволяють більш-менш повно вивчати сучасне суспільство. А саме: а) культура є якістю суспільства і соціального життя та соціальних відносин у його межах; кожне конкретне суспільство є якісно визначеним через його культуру; саме тому і саме цим воно відрізняється від інших суспільств; б) культурне і соціальне – це два базові складники суспільства; їх питома вага і співвідношення в межах соціуму має конкретно-історичний характер; в) суспільство є різновидом системи, яка, залежно від співвідношення в ній соціальності й культури, розвивається від простої до складної надорганічної і далі - до соціокультурної системи, що має здатність саморозвиватися й саморегулюватися².

Настановлення на ефективну політичну участь – неодмінний компонент демократичної політичної культури, а участь - найважливіший елемент функціонування демократії. Саме завдяки йому громадяни добиваються того, щоб структури влади були їм підзвітними.

Не менш важливим для культури демократії є формування відповідної моделі поведінки суб'єктів політичних відносин, на чому наголошували, зокрема, Г. Алмонд, С. Верба, С.М. Ліпсет, Р. Даль, Г. Ерме, Р. Інглгардт, А. Інкельс, Р.Д. Патнам.

«Міць демократії немислима поза повноцінною демократичною культурою. Демократія життєздатна лише тоді, коли віддзеркалює політичний досвід і справжню злагоду в суспільстві – згоду, яка спирається на почуття відповідальності й домінування загального інтересу», - наголошує Г. Ерме³. На його думку, демократія, - це, насамперед, культура, а не лише система інститутів; у будь-якому випадку, - це набуток еволюції культурного розвитку, без якого ці інститути не мали б коренів.

Всебічна підтримка та культивування політичної культури демократії сприяє формуванню прошарку громадян, які не лише віддані ідеалам демократії, але й на практиці підтримують базові демократичні інститути.

Сучасний громадянин має володіти мінімально достатнім обсягом знань про те, що відповідає його інтересам, і про те, який політичний вибір дозволяє йому забезпечити ці інтереси. Сучасні інститути не можуть працювати самі по собі. Вони потребують людей, характер соціальної, економічної і політичної поведінки яких відповідав би запитам суспільства.

Вивчення проблеми політичної участі не можна відокремлювати від дослідження соціально-економічних умов існування індивіда, від умов, у яких він виховувався й проходив соціалізацію. Людина не народжується членом суспільства і громадянином – вона стає ним в результаті тривалої взаємодії з оточенням.

Україна, здобувши незалежність, устами тодішніх своїх очільників задекларувала розбудову демократичної держави. Та ніхто тоді не замислювався, на яких засадах має вона розбудовуватися.

Розмірковуючи над долею демократії, І.Льїн писав: «Будь-який політичний устрій має власні життєві основи... Зникають ці основи – й політичний устрій вироджується у зловісну карикатуру, а потім власну протилежність. Брак цих основ у житті народу означає, що цей народ не здатний до такого політичного устою; що такого державного устрою зовсім не слід запроваджувати під загрозою